

СТРЕЛЬСЬКИЙ Г.В.,
доцент

*Національний
педагогічний
університет
ім. М.П.Драгоманова*

Візит до України Папи Римського Іоанна Павла II, що вперше відбувся у червні цього року, помітно актуалізував інтерес співвітчизників (як політичних діячів, так і пересічних громадян) до історії дипломатичних відносин України з Ватиканом. Чому лише у січні 1919 р. – через рік після проголошення державної самостійності УНР її уряд направив свою першу дипломатичну місію до Ватикану? Чи випадково її очолював граф Тишкевич, який на думку деяких найвпливовіших діячів УНР (В.К. Винниченка, С.П. Шелухіна та ін.) був далеким від народу "великим паном та аристократом", "реакціонером", "клерикалом", "поллонофілом" тощо, до того ж "неукраїнського" походження, що немовби лише задля кар'єри і "особистих" інтересів "пристав" до української справи? Необхідність неупереджених відповідей на ці й деякі інші малодосліджені питання й визначила мету даної розвідки. До неї спонукало й те, що ім'я і життєвий шлях М.С. Тишкевича (1857-1930) – видатного громадського діяча, дипломата, публіциста, історика, мецената української культури та науки упродовж

М.С. ТИШКЕВИЧ І ПЕРША ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ УНР У ВАТИКАНІ

багатьох років з цілком зрозумілих причин свідомо й цілеспрямовано замовчувались у радянській науковій та довідково-енциклопедичній літературі. Та й за минулі 10 років у незалежній Україні ще явно небагато зроблено для повернення із забуття цієї непересічної постаті (за приємним винятком ґрунтовної статті Густава Цвенґроша про діяльність М.Тишкевича після початку Першої світової війни¹ і коротеньких нарисів у деяких біографічно-довідкових виданнях²).

Граф Михайло (Міхель) Станіславович Тишкевич народився 7 (20) квітня 1857 р. в с. Андрушівці Липовецького повіту (тепер Переяслав-Хмельницького району) на Київщині в сім'ї поміщиків – нащадків знатного українсько-литовського спольщеного роду, що генеалогічно виводив себе від перших литовсько-українських князів. Дитячі та юнацькі роки М.Тишкевич провів поза межами України: виховувався і навчався у Варшаві та Вільно, згодом закінчив із срібною медаллю Академію мистецтв у С.-Петербурзі. Після служби у війську (1879-1880 рр.) повернувся до рідного дому і швидко відчув свою кровну сув'язь з Батьківщиною: захопився українською історією, мовою, літературою (зокрема, творчістю Т.Г. Шевченка), народним побутом, фольклором. Познайомившись і заприятелювавши з видатним українським істориком В.Б. Антоновичем, почав брати участь в національному культурному та громадському житті. На власні гроші, отримані від продажу родинної колекції стародруків та цінних документів XVI-XVIII ст., М.Тишкевич у 1888 р. встановив т.з. "Михайлову премію", якою нагороджувались автори найкращих літературних творів з історичного минулого України. (Серед головних умов відзначення цієї премією були: українська мова написання та виразно патріотична спрямованість твору). Відтоді граф М.С. Тишкевич ніколи не переставав матеріально допомагати українським письменникам, а також освітянам, митцям, вченим, особливо талановитій молоді з незаможних родин. Зокрема, він щедро фінансував Наукове товариство ім. Т.Шевченка (лише на відзначення 100-річчя з дня народження Кобзаря передав 30 тисяч рублів), львівську "Просвіту", Українське наукове товариство у Києві та інші українські організації, їхні журнали, газети, інші видання.

З початку ХХ століття М.С. Тишкевич активно включився в українську визвольну справу. Зокрема, він заснував у Києві і очолив "Громаду українців-греко-католиків", "Крайову партію на Україні" (1906 р.), "Товариство прихильників миру" (1907 р.) та ряд інших громадсько-політичних організацій, прагнучи згуртувати навколо них всі ліберальні сили під гаслом "об'єднаної праці задля добра України", пропагуючи ідею її автономії.

З 1909 р. М.С. Тишкевич жив у Лозанні (Швейцарія). У своїх численних статтях і кількох брошурах ("Історичні документи про Україну", "Українська література" та ін.), виданих переважно французькою і польською

мовами, у листуванні з державно-політичними діячами провідних країн Європи він докладно і дохідливо розповідав про Україну і її народ, про його етнічні особливості, тривалу боротьбу за національне визволення, гостро засуджував русифікацію в Україні, активно пропагував і роз'яснював своє розуміння ідеї української державної незалежності. Зокрема, звертаючись у січні 1917 р. до урядів Антанти, М.С. Тишкевич пропонував їм "урочисто проголосити", що "вони визнають за Польщею, Фінляндією, Україною ... право на незалежність..., право мати своїх представників на майбутньому мирному конгресі"³.

Дізнавшись з газети "Діло" від 14 серпня 1918 р., що уряд гетьмана П.Скоропадського "заочно" призначив його "провізоричним заступником Української Держави у Швейцарії", М.С. Тишкевич попросив редактора цієї газети спішно видати заяву про його відмову обійняти цей дипломатичний пост. Свою відмову представляти Українську Державу П.Скоропадського Тишкевич обгрунтовував тим, що гетьманський уряд допускав "можливість повороту України до Росії на основі Переяславського договору /після двохсотлітнього досвіду страшна помилка 1654 р. була б злочином у 1918 р./". Тут же він висловив своє патріотичне кредо: "Я служу Україні, вільній і незалежній, якої волю виборили нам під час революції наші кращі її сини і яку боронити до останньої хвилини життя є моїм обов'язком"⁴.

Тим часом, стрімкий розвиток політичних подій в Україні привів до повалення гетьманату і встановлення влади Директорії УНР (грудень 1918 р.). Прагнучи активізувати зовнішньо-політичну діяльність, Директорія значно збільшила кількість українських дипломатичних представництв за кордоном. Зокрема, враховуючи особливу роль і місце в світі Римсько-католицької церкви, уряд Директорії у січні 1919 р. прийняв рішення направити надзвичайну дипломатичну місію УНР до Ватикану. Головою місії, незважаючи на спротив ряду лідерів соціалістичних партій, провідних діячів УНР, було призначено М.С. Тишкевича. Про обгрунтованість цього призначення досить переконливо свідчать вже наведені вище факти попередньої діяльності М.Тишкевича. Вагомими аргументами на користь саме цієї кандидатури були також справді енциклопедичні знання М.Тишкевича, вільне володіння ним кількома іноземними мовами (французькою, польською, італійською тощо), багаторічні особисті зв'язки з багатьма відомими церковними діячами (зокрема, з митрополитом А. Шептицьким), його високий авторитет в католицькому світі. За активну міжнародну діяльність він був ще раніше відзначений високою нагородою - папським Великим Хрестом (орденом Святого Григорія).

М.С. Тишкевич прийняв призначення представляти Україну при Апостольському Престолі за велику честь: "... це довір'я для мене найкраща і найвища нагорода"⁵, - писав він.

Важливо також з'ясувати, чому раніше, відразу після проголошення ІV Універсалом Центральної Ради самостійності України (січень 1918 р.) і виходу української дипломатії на міжнародну арену не було встановлено дипломатичних стосунків з Ватиканом. Можна знайти чимало пояснень як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Але найсуттєвішим, мабуть, є те, що в урядах Центральної Ради і гетьманської Української Держави були дуже сильні антицерковні впливи взагалі і антикатолицькі особливо. На чолі ж сформованого в кінці грудня 1918 р. першого уряду Директорії, а також міністерства закордонних справ УНР став В.М. Чехівський – син священника, видатний фахівець у справах церкви і релігії (закінчив Київську духовну академію, викладав у Кам'янець-Подільській семінарії (1901-1905 рр.), був (з 1905 р.) доктором теології, автором багатьох праць з богословської науки). Саме під його головуванням уряд УНР проголосив у січні 1919 р. закон про автокефалію Української православної церкви. Активно допомагав йому у цій справі інший видатний громадсько-політичний діяч, дипломат, історик, визнаний фахівець з історії церкви, керівник Міністерства ісповідань О.Г. Лотоцький (також син священника).

... Через різні незалежні від нього обставини М.С. Тишкевич дістався до Ватикану аж 15 травня 1919 р. (Адже Україна на той час була розкраяна, розтерзана численними фронтами, була ареною жорстокого воєнного протиборства відразу шести збройних сил: української, червоно-більшовицької, білогвардійсько-денікінської, махновсько-повстанської та іноземних армій). Через 10 днів голова української місії одержав приватну аудієнцію у Папи Римського Бенедикта XV, вручивши йому вірчі грамоти, а також протест уряду УНР у зв'язку з наступом генерала Галлера на Галичину, внаслідок якого було заарештовано і відправлено до польських концтаборів багато українців, зокрема й 200 священників. Папа прийняв М.Тишкевича дуже доброзичливо, "з ентузіазмом говорив про українську самостійність, запевнив про свою прихильність до українського народу та висловив надію, що українська справа буде вирішена згідно з засадою про самовизначення народів"⁶. М.С. Тишкевич просив Папу Римського підтримати українську справу на Міровій конференції, яка в той час відбувалася в Парижі, і отримав від нього запевнення у такій підтримці через свого легата монсеньйора Черетті⁷.

Так само приязно українського посла прийняв державний секретар Римської курії кардинал П'єтро Гаспаррі, котрий в порозумінні й зі схвалення Папи 16 червня 1919 р. надіслав листа Голові Директорії С.Петлюрі. Лист містив запевнення, що "Святий Престіл, визнаючи, як належить, благородний характер української нації, піднесе свої молитви за її щастя, у твердому переконанні, що право само-

визначення, вже визнане для інших народів, які належали до колишньої російської імперії, буде визнано також для України..."⁸.

М. Тишкевич, а також секретар місії УНР Петро Карманський (маловідомий донині політичний діяч, поет, досконалий знавець багатьох іноземних мов) розцінювали це як офіційне визнання Ватиканом УНР. Так само оптимістично писали про це у своїх спогадах й деякі інші українські дипломати, наприклад, О. Лотоцький, Є. Онацький і князь Ян (Іван) Токаржевський-Карашевич, який, будучи послом УНР в Царгороді (Туреччина), цілий місяць провів у Римі, побував на приватній аудієнції у Папи Бенедикта XV⁹, а також відомий український католицький діяч і історик Ісидор Нагаєвський¹⁰. Інший діяч католицької церкви отець Жан Йосафат свідчив, нібито й С. Петлюра, прочитавши листа від П. Гаспаррі, радісно вигукнув: "Це ж повне визнання Української держави Католицькою Церквою"¹¹.

Цю ж думку висловлюють і деякі сучасні дослідники історії зовнішньої політики УНР¹². Але більшість сучасних фахівців зваженіше підходять до висновків з цього питання, оскільки офіційного документу (т.з. конкордату) про визнання Ватиканом УНР не виявлено. Призначений Папою посланець в Україну отець Д.Дженоккі перебував тут лише у ранзі апостольського візитатора (легата). Очевидно, що можна говорити лише про фактичне визнання: "де факто", а не "де юре".

Політика Ватикану щодо України не була простою й однозначною. Вона ускладнювалась насамперед через польсько-український конфлікт в Галичині, у якому обидві сторони шукали підтримки в Римі. М. Тишкевич і П. Карманський систематично інформували Папу про польський терор і переслідування українців у Східній Галичині. Але Ватикан утримувався від відкритого втручання у ці справи, лише закликав до польсько-українського порозуміння.

Однак, незважаючи на ці та інші труднощі і перешкоди, перша українська дипломатична місія при Ватикані відіграла значну роль у поширенні української проблеми у західному світі взагалі, католицькому зокрема. Зарубіжна преса, зокрема італійська, почала правдивіше і прихильніше писати про Україну. Незаперечно позитивним наслідком діяльності української місії була і матеріальна допомога УНР з боку Ватикану: грошми й ліками на суму понад 140 тисяч лір¹³.

Перебуваючи у Ватикані, М.С. Тишкевич не обмежував свою діяльність лише активним домаганням підтримки української справи Папою Римським, офіційного визнання ним незалежної УНР. Так, у листі до професора Д.В. Антоновича (українського посла в Італії) він виклав свій план заснування Наукової архівно-історичної комісії при Ватикані, щоб "закласти фундамент під культурну працю нашої молоді в Італії"¹⁴. Він просив доктора Д.Донцова очолити та-

ку Комісію, або стати її активним членом. Особисто працюючи в архіві Ватикану, М.С. Тишкевич віднайшов там документи і карти, які переконливо свідчать, що географи ряду країн ще у XV і XVI століттях добре розуміли різницю між Росією (Московією) і Україною¹⁵. На основі цих документів в одній з брошур, виданих у Парижі в тому ж 1919 році, він спростував твердження деяких поляків і росіян, буцімто українці не відрізняються від росіян, нібито етнопонім "Україна" означає "окраїна Росії" тощо...

22 серпня 1919 року М.С. Тишкевич був призначений головою української делегації на Паризькій мирній конференції, щоб замінити на цій посаді Г.М. Сидоренка (за фахом – інженера шляхів), який за своїм професійним рівнем і особистими якостями виявився явно не на висоті такої відповідальної місії. Того ж дня (22 серпня) М.С. Тишкевич дав розгорнуте інтерв'ю лозаннському часописові "Газетт де Лозанн", де заявив, що працюватиме, "високо тримаючи прапор цілковитої незалежності своєї країни"¹⁶. А прибувши через місяць до Парижу, він відразу ж оприлюднив заяву, що метою уряду УНР, яку він представляє, є "здобуття визнання України і боротьба з більшовизмом", наголосивши, що "Україна хоче бути незалежною і вона нею буде"¹⁷.

На Паризькій конференції М.С. Тишкевич виявив себе справжнім лідером української делегації, найбільш послідовно і завзято домагаючись міжнародного визнання незалежної України, її законних прав і вимог, пропонуючи країнам Антанти зайнятись не лише політичними, а також економічними й торговельними зв'язками з нею. Оскільки діяльність М.С. Тишкевича в Парижі вже досить детально висвітлена у названій статті Г. Цвенгроша, тут лише відзначимо, що керівник делегації УНР написав і подав на адресу голови Паризької конференції загалом понад 10 дипломатичних нот та інших звернень з пропозиціями визнати самостійну Україну, забезпечити її захист від втручання іноземних держав.

За влучною оцінкою досвідчених західноєвропейських делегатів, граф М.С. Тишкевич "своїм знанням мов і вищого світу був дійсно рідкісною і цінною птицею в саду української дипломатії"¹⁸. У 1920 р. він також очолював українські дипломатичні делегації на міжнародних конференціях в Сан-Ремо (квітень) і в Спа (липень), де знову закликав міжнародне співтовариство захистити УНР від агресії з боку радянської Росії, надати Україні воєнну та фінансову допомогу для збереження її державного суверенітету. Однак усі ці заклики не знайшли належної підтримки з боку країн Заходу. За тих якнайнеприятливіших для УНР міжнародних і внутрішньополітичних обставин, коли, як писав О.Я. Шульгин, "Європа вже на всіх парах неслася до зближення економічного і політичного з червоною Моск-

вою"¹⁹, дипломатична діяльність М.С. Тишкевича (хоча б якою активною і професійно досконалою вона не була), не могла забезпечити успішного вирішення українського питання. Прекрасно розуміючи це, Тишкевич прийшов до гіркового висновку, що "українська справа вирішиться не в Парижі, а на полі битви"²⁰.

У лютому 1921 р. Тишкевич заявив Голові Директорії С.В. Петлюрі про свою відставку. Під час прощальної аудієнції в Міністерстві закордонних справ Франції М.С. Тишкевичу висловили почуття симпатії до України, але при цьому ще раз повторили спільну точку зору французької і англійської дипломатії: "визнання самостійності України стане фактом, як тільки територія її буде в руках УНР"²¹.

Як щирий патріот України, М.С. Тишкевич продовжував вкладати гроші на пропаганду української справи на чужині аж доти, поки їх не залишилось вже й на його власний найскромніший прожиток. Покинувши Париж в кінці 1921 р., він оселився у Пйонтронках на Познаньщині (Польща) у маєтку своїх родичів. Тут займався переважно науковою працею, залишивши ряд цікавих розвідок з проблем історичного минулого України: "Українські пам'ятники на чужині" (Літературно-науковий вісник, 1923, № 3, с. 171-175), "Деякі українські пам'ятки в Парижі і під Парижем" (Літопис Червоної Калини, 1930, № 9, с. 13-14), "Наполеон і Україна" (Там же, 1930, № 13). Ще раніше з'явилися друком його цікаві генеалогічні дослідження: "Історико-генеалогічні матеріали до монографії про рід Тишкевичів" (польською мовою. – Варшава, 1911), "Василь Тишкевич - воевода підляшський, маршалок господарський і гетьман дворний Великого Князівства Литовсько-Руського (1523-1571): Історично-генеалогічна розвідка" (ЗНТШ, т.СХХІХ. – Львів, 1920, с. 1-32).

Серед останніх публікацій М.С. Тишкевича – "Уривки з спогадів", що являють собою цінне, не використане ще джерело дослідження історії української дипломатії 1917-1921 рр. (Літературно-науковий вісник, 1928, №3, с.229-241; №5, с.29-36; №7-8, с.250-260; №9, с.52-58; 1929, №3, с.224-230; №9, с.760, 777-785).

Помер М.С. Тишкевич 3 серпня 1930 р. в с. Жидові (або Жодові) біля Познаня (за ін. даними – у м. Гнездно). Митрополит А.Шептицький відправив 6 серпня 1930 р. заупокійне богослужіння у Кафедральній церкві св. Юра у Львові.

ПОСИЛАННЯ.

¹ Цвенгрош Густав. Граф Михайло Тишкевич у змаганнях за вільну і соборну Україну //Дзвін (Львів). – 1998. – №11-12. – С.110-121.

- ² Головацький І. Тишкевич Михайло //Українська журналістика в іменах. Вип. 2. – Львів, 1994. – С.128-129; Він же. Щодень на благо України //Історичний календар'97. – К., 1996. – С.128-129; Гентош Л. Тишкевич Михайло //Довідник з історії України. Т.3 (Р-Я). – К., 1999. – С.331; Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.) / За ред. Л.С.Тупчієнка, В.Г.Циватого. – К., 2000. – С. 35-36 та ін.
- ³ Цвенгрош Густав. Вказ. праця. – С.114.
- ⁴ Там само. – С.110.
- ⁵ Цит. за: Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. – К., 1997. – С.65.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Там само. – С.66.
- ⁸ Там само. – С.68.
- ⁹ Див.: Лотоцький О. В Царгороді. – Варшава, 1939; Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії. – Прага, 1941; Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини (1919-1921) //Визвольний шлях (Лондон). – 1952. – №7.
- ¹⁰ Нагасвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.354.
- ¹¹ Жан Йосафат. Моє служіння Україні. – Едмонтон, 1953. – С.11-12.
- ¹² Див.: Веденєєв Дмитро, Гошуляк Андрій. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії //Пам'ять століть. – 1998. – №1. – С.77.
- ¹³ Нагасвський І. Вказ. праця. – С.355.
- ¹⁴ Андрусишин Б.І. Вказ. праця. – С.65.
- ¹⁵ Цвенгрош Густав. Вказ. праця. – С.114.
- ¹⁶ Там само. – С.115.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Цит. за: Веденєєв Дмитро. З досвіду побудови дипломатичної служби України //Розбудова держави. – 1993. – №3. – С.35.
- ¹⁹ Шульгин О.Я. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – К., 1998. – С.77.
- ²⁰ Цит. за: Цвенгрош Густав. Вказ. праця. – С.119.
- ²¹ Сучасність (Мюнхен). 1970. – Ч.6. – С.123.